

НОВИ ДРУШТВЕНИ ПОКРЕТИ — ФЕМИНИСТИЧКИ ПОКРЕТ (НЕОФЕМИНИЗАМ)*

Жена се не рађа као жена, већ то постаје. Никаква билошка, психичка и економска предрепеност не дефинише лик који женка човека добија у друштву; читава цивилизација ствара тај прелазни производ између мужјака и кастрата назван женски род. Искључиво посредовање других може од јединке створити Другог.

Simone de Beauvoir
(Други пол, II том)

Модерно доба, пред чијим противречностима не можемо остати равнодушни, изискује потребу стварања алтернативних друштвених покрета. Ти покрети са собом доносе сумњу у могућност опстанка, *his et nunc*, овако организованог друштва и онога што то друштво рефлектује на сфере економског, политичког, културног бића човековог. За протеклих десет до двадесет година у развијеним земљама Запада на друштвену сцену догађања ступа оно што се данас може јасно издвојити као *нови друштвени покрети*. Нови друштвени покрети су израсли из различитих облика друштвеног протеста; међутим, друштвеним покретом се могу сматрати само они процеси чија се сврховитост огледа у стварању друштва на вишем нивоу развоја. Из онога што јесу и за чим теже у својим теоријама и организацијом своје праксе, види се да су „на све стране бацили рукавицу изазова: модерној држави и етаблираним политичким снагама система; корпорацијској економији и потрошачкој логици савременог капитализма; радничком покрету и класичним снагама оспоравања капиталистичке репродукције; устајалим концепцијама и стереотипним одговорима политичке и друштвене теорије”.¹⁾ Можемо се запитати шта је то ново и друго у овим друштвеним покретима што их одваја од претходних покрета? Јесу ли они заиста алтернатива постојећем друштву и покушај радикалног раскида. Да ли они у себи имају снагу виртуалитета, могућност новог у људском опстанку, или су само облик још једног у низу текућих протеста? Ти

* Прво поглавље обимнијег истраживања под насловом *Прилог истраживању феномена савременог феминизма*.

¹⁾ Вукашин Павловић, *Алтернативни карактер и еманципаторски потенцијал друштвеног покрета*. „Марксизам у свету”, бр. 3/1983, стр. 5.

нови сукоби, како каже Ј. Хабермас, не настају више у области материјалне репродукције, нису усмерени партијом ни организацијом и не могу се неутралисати компензацијама у оквиру система. Њихово поље деловања је област „културне репродукције, друштвене интеграције и социјализације”,²⁾ и они више нису „подстакнути проблемима расподеле већ се тичу елементарних облика живота”.³⁾

Ако пођемо од тврдње да су нови друштвени покрети и трагања за новим идентитетом, баш у оквиру једне такве констатације можемо пронаћи оно што је *conditio sine qua non* савременог феминистичког покрета. У данашњем развијеном грађанском друштву положај жене одређен је сазнањем и увидом у стварност која је окружује и изнова репродукује, и увидом у могућности раскида са таквом стварношћу, која јој се још увек не допушта. Управо та дискрепанција између стварности и могућности једног дела људског рода условила је настанак и феминистичког покрета у оквиру нових друштвених покрета, који обележавају епоху развијеног грађанског друштва. Савремени феминистички покрет поприма данас карактер масовног покрета. Језгро неофеминизма, његове мисли и праксе још увек своје најпотпуније остварење налазе у развијеним индустријским друштвима Запада.⁴⁾ Јављајући се као алтернатива грађанском друштву, феминистички покрет искорачује из њега, представљајући његову теоријско-практичну критику која сеже у све облике традиционализма и конзервативизма, и свега онога што чини елементе, сегменте капиталистичког, патријархално структурисаног друштва и места жене у таквом друштву. Конфликтност ситуације мушкарац — жена, одвојеност приватне и јавне сфере, однос жена према капиталу (у већини случајева тај однос је посредован мушкарцем) — све то чини да жене почињу да артикулишу себе, данас више него икада.

Сведоци смо све присутнијег интердисциплинарног приступа положају жене у друштву, како кроз теорију (социологија, антропологија, криминологија, право, психологија...) тако и кроз праксу. Таква интердисциплинарност карактерише истраживања положаја жене у производњи, репродукцији, социјализацији и другим областима друштвеног живота.

У литератури која се јавља под именом *Women Studies* (женске студије и / или студије о женама), или пак у литератури која се бави проблемима феминизма и феминистичког покрета, можемо срести дефиниције феминизма, које се разликују онолико колико се разликују феминистички покрети из чијих усмерења оне проишходе. Наша полазна претпоставка за објашњењем појма феминизма је да он данас опстаје и као теоријски и као практични проблем; наиме, налази, своје утемељење на теоријском нивоу, објективирајући се

2) Ј. Хабермас, *Нови друштвени покрети*. „Марксизам у свету”, бр. 3/1983, стр. 39.

3) Исто, стр. 39.

4) Мада се сада може слободно тврдити да се Југославија, са својим теоријским прилозима феминистичкој литератури и расправама о феминизму, укључила у ширење феминистичког „фронта”.

истовремено и на практичном, кроз покрет.⁵⁾ У литератури иначе има много дефиниција феминизма; разлике међу њима говоре о томе да феминизам као појам није једноставно дефинисати управо стога што је као социјално-политички феномен и ангажман диферентан.

Феминизам се заснива на дихотомији мешкарац — жена, на односу супротстављености у коме је „свест жене — свет мушкарца“; то је њихов основни модус. Из субмисивног положаја жене у друштву, конфликтности ситуације односа међу половима, изводиле су се различите дефиниције феминизма. Оне су своје крајње одређење налазиле у зависности од референтног оквира покрета којем су припадале. Слободанка Недовић у свом тексту *Феминистички и раднички покрет* наводи неке од дефиниција феминизма у литератури. Тако, на пример, G. C. Odorisio, у *Историји феминистичке идеје у Италији* (Торино 1980), одређује феминизам као „женску критику положаја жене у друштву и различите покушаје да се он измени“. G. Arrigi у *Историји феминизма* (Фиренца 1911) одређује феминизам као „дискусију о вредности полова као и настојање да се побољша положај жене“ (ову дефиницију, типичну за 19. век, савремени феминизам — са својим захтевима превазилази). J. Mitchell, у *Положају жене* (Лондон 1977), одређује феминизам као „веровање да је утњетавање жена прво и најважније и одвојено од сваког другог контекста“ (то је иначе идеја која је јавила у тзв. радикалном крилу покрета о коме ће доцније више бити речи). Свим овим дефиницијама основна замерка би могла бити једностраност и непотпуност.

Феминизам јесте и скуп идеја али је и акција, ангажман. Он одређује односе међу половима као антагонистичке и конфликтне, *мисли проблем* утњетавања жена, тежи да продре у суштину и узроке тог конфликта и да га конкретном акцијом кроз покрет, ангажман, реши. Оваквом одређењу феминизма додали бисмо и процес „стицања свести“ или, како каже Нада Лер-Софронић, да је ту реч о „тенденцији стварања, артикулације женске свијести ка отпору против подређеног друштвеног положаја, класичне ‘женске улоге’“.

Шездесетих година друштвене прилике у САД (вијетнамски рат, борба црнаца за своја права, студентски покрет), условиле су, баш због увелико замрлог радничког покрета и синдикализма, да се јаве „маргинални политички субјекти с великом ударном моћи, али често са ограниченим домаћајем“.⁶⁾ Из тих превирања, која су захватили многа поља друштвеног живота, уздрмала и поставила знак питања пред друштвену стварност „друштва изобиља“, феминистички покрет — као покрет са посебним интересима — издвојио се и остао, и себи изборио место у друштву, и у себи и у друштву препознао свој аутентични простор за борбу.

⁵⁾ У овом раду мислимо на фазу феминистичког покрета, која се под именом неофеминистички покрет јавља крајем шездесетих година овог века, и тиме потврђује иманентну припадност свему оном што карактерише нове друштвене покрете.

⁶⁾ Рада Ивековић, *Студије о жени и женски покрет*. „Марксизам у свету“, бр. 8—9/1981, стр. 44.

У савременом феминистичком покрету (који се геополитички простире од северноамеричког до западноевропског феминизма), чија је идејна артикулација још увек у току, можемо уочити основна усмерења, од којих су последња два најактуелнија и најангажованија. 1) Реформистичка оријентација пледира за побољшање положаја жене у друштву, интеграцијом у постојећи друштвени систем, али без радикалних резова и сукоба, етаблираним системом; ова оријентација је најстарија, још увек је активна, али нема жар борбе и тражења другачијег и бољег, које носе тзв. 2) радикално крило (радикалне феминисткиње) и 3) социјалистичко (марксистичко) крило (марксистичке феминисткиње). Ове две последње оријентације — можемо их назвати главним — разликују се по томе како виде и објашњавају противречност друштвеног процеса мушкарац — жена, и на који начин организују стратегију ослободилачке праксе жене.

Угњетавање жена, по радикалним феминисткињама, представља проблем од суштинског значаја у свим друштвима, без обзира на начин производње, и само револуција у тој сфери може донети све остале промене. Основни антагонистички однос је однос мушкарац — жена, што подразумева да је то и основни однос доминације и субординације, из кога произилази и женски шовинизам, супротстављен мушком шовинизму, чија је последња консеквенца ништа друго до елиминација једног пола. Ево шта пишу у свом манифесту, о свом покрету, радикалне феминисткиње: „Радикални феминизам сматра да је угњетавање жена у основи политичко угњетавање у коме су жене категорисане на основу свог пола као нижа класа. Циљ је радикалног феминизма да се политички организује ради уништавања класног система заснованог на половима. Као радикалне феминисткиње, ми признајемо да смо ангажоване у борби за моћ са мушкарцима, а да је представник нашег угњетавања мушкарац, уколико присваја и спроводи врхунске привилегије мушке улоге. (...) Радикални феминизам је политички оријентисан јер се заснива на схватању да је једна група појединаца (мушкараца) организовала институције широм друштва, у циљу одржавања своје власти”⁷⁾

За савремену марксистичку теорију и праксу социјалистички феминизам представља једно ново сагледавање односа марксизма и феминизма, у оквиру кога се ова два подручја сагледавања социјалног положаја жене не искључују, већ допуњују. Тако се женско питање, унутар ове оријентације, дефинише са становишта марксистичке и феминистичке критике грађанског друштва. Марксистичка критика социјалног положаја жене полази од критике тоталног капиталистичког начина производње и захтева за општечовечанском еманципацијом, док феминистичка критика своје утемељење налази у критици патријархалне цивилизације и њених модела полне дискриминације. „Грађанско друштво и капиталистички начин производње предузимају облике субординације жена из претходних раздобља субсумирајући их и прилагођавајући их својим потребама, те погор-

⁷⁾ *New York Radical Feminist Manifesto*. Цитирано према: Juliet Mitchell, *Покрет за ослобођење жена*, „Марксизам у свету”, бр. 8—9/1981.

шавајући положај жене”.⁸⁾ По овој оријентацији, на чијој позицији и сами стојимо, конфликтност ситуације мушкарац — жена је релативно самостална.

Погледајмо шта о овом усмерењу мисли једна његова аутентична представница, Michèle Barrett, у својој књизи *Потчињена жена*: „Феминизам тражи не само да измени мушкарце или жене, или и једне и друге, какви они постоје данас, већ тежи промени односа између њих. (...) Јер, ако се угњетавање жена учврстило у структуру капитализма, онда борба за ослобођење жена и борба за социјализам не могу бити у потпуности разрешени везе. Исто као што не можемо да замислимо ослобођење жене у условима угњетавања у капитализму, не можемо замислити ни социјализам чији су принципи равноправност, слободе и достојанства укаљани познатим неправдама у односу на пол”. (стр. 243)

Да завршимо мишљење да се ова марксистичко-феминистичка оријентација показала теоријски одрживом и утемељенијом од претходне, што говори о њеној политичкој одмерености и перспективној стратегији.

Друштвени контекст који је провоцирао читав талас неофеминистичког покрета и овакав женски ангажман била је идилична слика Америке, са зашпећеном улогом мајке и породице у „малограђанској безидејној идили” (Рада Ивековић), све зачињено потрошачким менталитетом, затим, расцеп јавног и приватног морала, „амерички начин живота” који бежи од одговорности, „друштво изобиља” са граничном ситуацијом богатства и сиромаштва, и оно што је понајвише иритирало — сексизам. Једна таква друштвена ситуација била је претходница онога што смо назвали, и данас називамо, неофеминистичким покретом.

У САД је почело тиме што је покрет жена⁹⁾ успео да оствари свој програм друштвеног преображаја мењајући друштвена, морална правила понаша, културне обрасце, уносећи и законске промене, речју, произведен је цео покрет великих размера у теоријско-практичном смислу, који представља и „одређени културни идентитет”. Иако се за неофеминизам у западној Европи говорило да је само увоз из САД, брзо се показала сва његова специфичност и самосталност, одређена, дакако, и богатим феминистичким наслеђем, али и друкчијим политичким условима утемељеним на резултатима класне и синдикалне борбе, кроз студентске немире и делатност ангажованих интелектуалаца, за време и после 1968, Друштвени услови настајања неофеминизма у земљама западне Европе (Италија, Француска, Енглеска, Немачка) одредили су и проблеме којима се он бави, питања која поставља. Једно од кључних је питање односа класног и

⁸⁾ Др Нада Лер — Софронић, *Марксизам и феминизам*, Предговор у: Мишел Барет, *Потчињена жена*. Проблеми марксистичке анализе феминизма. Радничка штампа, Београд 1983, стр. 7.

⁹⁾ Шта су то истраживале и чиме су се бавиле у својим радовима америчке феминисткиње (многе од тих књига се данас сматрају класиком неофеминизма): женски рад у кући, улога рада домаћице, јавни и приватни живот, полни односи, сексизам, двоструки морал; у истраживањима ових проблема су разоткриле и демистификовале многе америчке митове.

женског, тј. односа марксистичке и феминистичке теорије (који смо одредили у оквиру приказа социјалистичко-феминистичке оријентације у женском покрету). Питање стратегије женског покрета (које није само формални проблем), начина организовања и вођења борбе, ставља се у однос према политичким партијама, политичком систему, самој политичкој пракси, да би се и кроз тај однос поставио проблем феминизма.¹⁰⁾ „Најме, жене осећају да сви класични облици политичке борбе њих по дефиницији и а priori искључују, и то им се потврђује сваки пут када кроз синдикат и политичке партије покушавају да поставе своје захтеве: они бивају манипулирани, минимизирани, подвргнути другим приоритетима, одбачени”.¹¹⁾ Организација женског покрета супротна је свакој организацији политичких партија (мисли се на партије на власти), и као таква супротна свакој дисциплинованој партији. Отуда је он антиауторитарно, антилидерски и антихијерархијски усмерен, што му уједно онемогућава партиципацију у постојећим облицима борбе.

Последња деценија протекла је кроз борбу за основна грађанска права,¹²⁾ која су и остварена (бар већина), што не значи да се и практично спроводе.¹³⁾ У Француској се могу сагледати две основне струје како у женском покрету тако и у женским студијама: неопсихоаналитичка оријентација и марксистичка оријентација. Високо су вредновани њихови резултати из области психоанализе, филозофије језика и преиспитивања марксизма итд. У СР Немачкој женски покрет бележи успехе на пољу књижевне критике, културологије. Будући да је произашао из леве политичке оријентације, односно социјалдемократије, која женско питање експлицитно не поставља, и ултралевице, где се женско питање губи, феминистички покрет је недовољно размачнут и ограничен. Италијански неофеминизам је у сталној комуникацији са својом политичком и друштвеном ситуацијом, бележи значајне победе (упркос католичкој цркви), његова се реч и чује и очекује. Данас су се у оквиру различитих политичких партија, укључујући и социјалистичке и комунистичке, жене организовале посебно око својих програма и пројеката. Жене западне Европе имају у есенцијалном смислу исти циљ; међутим, организација покрета, теорије којима се руководе, представљају тачке разликовања покрета, у зависности од порекла, културне, друштвене, ин-

¹⁰⁾ Западноевропски неофеминизам је радикално леве политичке провенијенције. Потиче из крила комунистичке или социјалистичке партије, или је још левије оријентације, која одбацује партијско припадништво.

¹¹⁾ Р. Ивковић, *Студије о жени и женски покрет*. „Марксизам у свету”, бр. 8—9/1981. стр. 45—46.

¹²⁾ Право на: абортус, развод брака, на породично одсуство, запошљавање, законско изједначавање, имовинска права.

¹³⁾ „Управо у овоме је битна разлика између положаја жене у западној Европи и у земљама социјалистичког покрета. У овим последњим, а слично је и са нашом земљом, углавном изостаје мотив за законско изједначавање жена с мушкарцима. Борба би се имала водити само на (не малом) подручју „остваривања” тих права, а ово би захтевало и виши ниво свести и бољу координацију ове борбе са друштвеним или државним институцијама које су формални гарант легислативне равноправности жена”. Р. Ивковић, оп. цит., стр. 46/47.

телектуалне ситуације (што смо покушали објаснити указивањем на две, доиста идејно још увек неартикулисане оријентације у неофеминизму).

Не само да феминизам ствара „другу културу“ (мења постојећу), већ се и сам мења. У првим фазама развоја „било је потребно на сав глас доказивати како су и жене људи. Проблем је требало именовати, артикулирати и успоставити на политичкој разини“. (Славенка Дракулић-Илић) Прво се морало изборити за право на реч, а затим за право гласа. У односу на други пол (мушкарце) жене су постале демократичније. Чини се да више не важи она парола из екстремистичке фазе да „жена треба мушкарца као што риба треба бицикл“. Увидело се да однос међу половима треба уредити заједничким радом, мењати их заједно, али са променом и самог мушкарца, што је — подсећамо — и становиште марксистичког феминизма.

Да бисмо однос мушкарца и жене промислили на општем, универзално-људском плану, и специфично женском, морамо кренути од историјског, традиционалног положаја жене и женског света; на тај начин приближавамо се и сврси овог рада, који је инспирацију нашао у Marcuseovom захтеву за феминизацијом друштва = хуманизацијом, где је, по њему, „битно (...) преокретање израбљивачких и репресивних вредности патријархалне цивилизације, негације њене агресивне продуктивности, које ово друштво, у облику капитализма, репродукује у проширеном стању. Такво фундаментално преокретање свакако не може да буде и није пуки узгредни производ нових друштвених институција. Оно мора своје корене да има у мушкарцима и женама који заснивају нове институције“.¹⁴⁾

¹⁴⁾ Херберт Маркузе, *Мерила времена*, Графос, Београд 1978 стр. 14.

NOUVEAUX MOUVEMENTS SOCIAUX — MOUVEMENT
FÉMINISTE (NEOFÉMINISME)

— Résumé —

Cette contribution est une partie de recherches plus volumineuses consacrées à l'étude de la théorie et de la pratique du mouvement féministe contemporain. Nous sommes partis de l'hypothèse que l'époque moderne, pleine de contradictions, ouvre la possibilité aux formes alternatives de la vie sociale. C'est bien de la contradiction du réel et du possible, du réel et du progressif différent qu'apparaissent de nouveaux mouvements. De la multitude de nouveaux mouvements nous avons choisi en tant que sujet de notre étude le mouvement féministe contemporain qui pose les problèmes sur la conditionnalité sociale de la discrimination sexuelle. Après avoir traité le contexte social de la naissance du mouvement néoféministe et son orientation encore insuffisamment idéologiquement articulée et politiquement indifférenciée (provenant d'ailleurs de la largeur géopolitique du mouvement féministe), nous nous sommes arrêtés à deux orientations des plus actuelles, telles que: orientation radicale et socialiste (marxiste) dans le cadre du mouvement féministe contemporain.